

Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ile Geri Bağ Arasındaki İlişki

Huriye Alkın¹

Özet

Bu çalışmanın amacı 2000-2012 yılları arasında Çekya, Estonya, Macaristan, Polonya ve Slovakya'ya gelen doğrudan yabancı yatırımlar ile geri bağ arasındaki ilişkinin analiz edilmesidir. Panel veri analiz yönteminin kullanıldığı bu çalışmada analiz 14 ayrı sektör için yapılmıştır. Analiz sonuçları gıda ürünleri-tütün ürünleri; petrol ürünleri-kimyasal ürünleri; elektrik, gaz, su; motorlu taşıtlar-diğer ulaşım araçları ve taşımacılık-telekomünikasyon-otelcilik-yemek hizmetleri sektörlerinde yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile geri bağ arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Diğer sektörlerde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile geri bağ arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Küresel Değer Zinciri, Geri Bağ Katılımı, Panel Veri Analizi

JEL Kodları: C23, F10, F13, F21

The Relationship between Inward Foreign Direct Investment and Backward Linkage

Abstract

The aim of this study is to analyze the relationship between backward linkage and inward foreign direct investment to Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland and Slovak Republic and between the years of 2000 and 2012. The analysis is carried out with panel data analysis for 14 sectors. The empirical result indicates that there is a statistically significant relationship between foreign direct investment and backward linkage in food products-tobacco products; petroleum products-chemical products; electricity, gas, water; motor vehicles-the other transport vehicles and transportation-telecommunication-hotel-food services sectors. There is no statistically significant relation between foreign direct investment and backward linkage in other sectors.

Keywords: Foreign Direct Investment, Global Value Chain, Backward Linkage Participation, Panel Data Analysis

JEL Codes: C23, F10, F13, F21

¹ İktisat Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Akdeniz Üniversitesi Antalya, Turkey.
huriyealkin@akdeniz.edu.tr

1. Giriş

Dünya ekonomisi son yirmi yıldır küresel değer zincirine bağlı olarak karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde hızlı bir değişime tanık olmaktadır (Dicken vd., 2003). Teknolojideki ve ulaşımdaki yenilikler sayesinde ülkeler üretim maliyetlerini azaltmak amacıyla bazı üretim faaliyetlerini *offshore* olarak gerçekleştirmektedirler. Bu üretim parçalanması uluslararası ticaret yapısını değiştirmektedir. Üretim parçalanması ile ülkelerin küresel üretim ağına katılımları artmaktadır.

Ekonomik bütünleşmenin etkisi ile küresel üretim ağına katılımın yoğun olarak arttığı ülkelerden olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine gelen doğrudan yabancı yatırım (DYSY) stoku 2.1 trilyon dolar seviyesinden 26 trilyon dolar seviyelerine yükselmiştir (UNCTAD, 2015). WTO raporuna göre Avrupa Birliği'ne görece yeni katılan Polonya'da 1995-2011 yılları arasında küresel değer zinciri katılım oranı yıllık olarak %15.9, Macaristan'da %13.9, Slovakya'da %15, Çekya'da %13.5 ve Estonya'da % 12.6 artış göstermiştir. Aynı tarih aralığında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin üzerinde katma değer değişimi yaşanmakta olup Polonya'nın ihracatındaki diğer ülkelerin katma değerleri yıllık olarak %17.9, Macaristan'da % 14.4, Slovakya'da 15.7, Çekya'da %14.1 ve Estonya'da 11.7 değişim göstermiştir. Polonya'nın ihracatının içerdiği yabancı katma değer %17'si motorlu taşıtlar, %7.4'ü bilgisayar ve elektronik, %6.5'i makine ve ekipmanlardan; Macaristan'ın ihracatının içerdiği yabancı katma değer %26'sı bilgisayar ve elektronik, %18.1 motorlu taşıtlar, % 8'i makine ve ekipmanları; Slovakya'nın ihracatının içerdiği yabancı katma değer %28.4 motorlu taşıtlar, % 12.7 bilgisayar ve elektronik, % 10 ana metal, Çekya'nın ihracatının içerdiği yabancı katma değer % 19.1 bilgisayar ve elektronik, %18.7 motorlu taşıtlar, %9.3 makine ve ekipmanları ve Estonya'nın ihracatının içerdiği yabancı katma değer % 17 bilgisayar ve elektronik, %15.6 ulaşım ve depolamadan oluşmaktadır.

Ülkeler, yoğun olarak bilgi yoğun ekipmanlar ve ulaşım ve elektrikli ekipmanlar, makine, motorlu araçlar ve kimyasal endüstriyi içeren sermaye yoğun imalat sektörlerde DYSY çekmektedir. Gelen DYSY, bu ülkedeki ihracat arz kapasitesini artırmakta ayrıca tüm endüstrilerdeki ihracat yapısını da değiştirmektedir (Orlic, 2016: 108).

Ülkeler hem gelen yatırım hem de uluslararası üretimdeki bütünleşmeden etkilendiğinden küresel değer zincirindeki değişimler ve DYSY birçok akademik çalışmaya konu olmaktadır. Bu çalışmada temel olarak gelen DYSY olmak üzere diğer üç faktörün Avrupa Birliği'ne yeni giren 5 ülkenin (Çekya, Estonya, Macaristan, Polonya, Slovakya) 14 sektörde yer alan geri bağ katılımını nasıl etkilediği araştırılmaktadır. Analiz, panel veri analiz yöntemi ile yapılmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde giriş kısmına, ikinci kısımda küresel değer zinciri ve DYSY ile ilgili literatüre, üçüncü bölümde ampirik uygulamaya ve dördüncü bölümde de sonuç kısmına yer verilmektedir.

2. Literatür

2.1. Küresel Değer Zinciri

Tarife engellerindeki azalma ile ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki yenilikler sermaye, emek ve malların küresel düzeyde dolaşımını artırmıştır. Bu gelişmeler üretim süreci ve uluslararası ticaretinin yapısını değiştirmiş ve uluslararası ticaret, yatırım ve üretim, küresel değer zinciri ile yönetilmeye başlanmıştır. Küresel değer zinciri bir malın farklı ülkelerdeki farklı üretim noktalarında yer alan üretiminin dizayn, üretim, pazarlama, lojistik, ulaşım ve diğer hizmetlerin her aşamasında ortaya çıkan değer olarak tanımlanmaktadır (Krugman, 1995). Diğer bir ifade ile küresel değer zinciri, parça ve bileşenlerden oluşan ara malın bir ülkede üretilmesinin ardından daha üretim sürecinin devamı için ya da bileşenlerin birleştirilip nihai malın elde

edilmesi için başka bir ülkeye ihraç edilmesi işlemlerini içermektedir (de Backer and Yamano, 2011).

Dünya piyasalarında artan ekonomik bütünleşme, firmaların karlılığını artırmak amacıyla üretim süreçlerini yerli piyasalardan dış kaynak kullanımı amacıyla dış piyasalara kaydırmalarına ön ayak olmuştur (Feenstra, 1998). Ayrıca küresel değer zincirindeki yükseliş ile ülkeler diğer ülkelerin taleplerine, sermaye ve üretimine daha bağımlı hale gelmişlerdir. Uluslararası ticarete yer alan bu dönüşümler nedeni ile ülkeler arasındaki rekabet yatay rekabetten dikey rekabete dönüşmeye başlamıştır. Yatay rekabette ülkeler aynı sektörde benzer müşteriler mevcut iken dikey rekabette firmalar üretim performanslarını artırmak için üretimde farklılaşma yolunu seçmektedirler. Dikey uzmanlaşmada üretim, ülke içinde tamamlanmayıp üretim sürecinin aşamaları düşük emek maliyeti, piyasalara yakınlık veya kamu düzenlemeleri gibi unsurlar göz önünde bulundurularak farklı ülkelerde gerçekleştirilmektedir.

Dikey uzmanlaşmanın ülke açısından belirleyicileri ev sahibi ve yabancı ülke arasındaki faktör donanım farklılıkları, işgücünün kullanılabilirliği, yabancı piyasanın büyüklüğü, diğer ülkelere yakınlık, ticari politikalar, döviz kuru değişimleri ve ev sahibi ülkedeki politik yapıdır (Clark, 2010: 329). Dikey uzmanlaşmanın endüstri açısından belirleyenleri ise, karşılaştırmalı üstünlükler, maliyet farklılıkları, ürünlerin kalitesi, ticari engeller, teknolojik etkiler ve rekabet koşulları ile ilişkilidir. Üretimin parçalara ayrılmış aşamaları, her bir üretim bileşeninin üretim şartlarının en iyi olduğu yerde gerçekleştirilmesini sağlamaktadır.

Gelişmiş ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğü yönetim, teknik, dil ve niceliksel yetkinliklere sahip vasıflı emeğe dayanmakta iken; gelişmekte olan ülkelerde tersine karşılaştırmalı üstünlük vasıfsız emek yoğun bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla gelişmiş ülkeler, üretimin vasıfsız emek gerektiren aşamalarını daha düşük ücretli vasıfsız emeğin yoğun olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırmayı tercih edecektir (Clark, 2010: 329-330; Bridgman, 2010: 1). Ayrıca, ev sahibi ülkenin uyguladığı ticaret politikası da üretim mekânı kararını etkileyecektir. Ülkelerin dışa yönelik ticaret stratejileri, ticari engelleri ve bazı hükümet düzenlemelerini azaltarak, ülkeyi iç piyasanın ötesinde üretim yapmaya ve ihracata teşvik edecektir (Clark, 2010: 330; Hummels, Rapaport ve Yi, 1998: 93). Ülkedeki politik çevrenin uygunluğu ve makro ekonomik istikrar da dikey uzmanlaşmada bir ülkenin üretim mekânı olarak tercih edilmesinde pozitif bir etki yaratmaktadır.

Uluslararası ticarete gerçekleşen bu dönüşümler, ihracat performansı ve uluslararası rekabetçiliği değiştirmeye başlamıştır. İhracatın yerli ve yabancı içerikleri içinde barındırmasına bağlı olarak ihracat tek başına küresel değer zincirine katılımı açıklayamaması nedeni ile küresel değer zincirinin içeriğinin daha net ortaya koyulması ihtiyacını doğurmaktadır (Beltramello vd., 2012).

Geri ve ileri bağ etkisinden oluşan küresel değer zinciri türleri ülkelerin uluslararası ticaret rekabetçiliğini etkilemektedir (Kowalski vd. 2015). Uluslararası ticarete geri bağ etkisi ülkelerin ihracattaki yabancı ara mal ithalatını ya da ihracatın ara mal bağımlılığını göstermektedir (Banga, 2014). İleri bağ etkisi ise ihraç edilen ara malın diğer ülkelerin ihracatındaki payını göstermektedir. Küresel değer zincirine katılım ileri ya da geri bağ ile gösterilebildiği gibi küresel değer zincirine katılımdan elde edilen faydanın ileri bağ etkisinden geri bağ etkisinden çıkarılması ile elde edilen net katma değer ile de ölçülebilmektedir (Banga, 2014).

Sonuç olarak, tarife engellerindeki azalma ile ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki yenilikler üretimin küreselleşerek hizmet/girdi alma ile üretim sürecinin uluslararası bölümlenmesine ve dağılmasına yol açmaktadır. Dışarıdan hizmet/girdi alma, bir firma içerisindeki işlerin bir kısmının başka ülkelerde kurulu firmalarca ikame edilmesiyle gerçekleşmesidir. Dışarıdan hizmet/girdi alma daha düşük üretim maliyeti, daha yüksek karlılık, daha iyi eğitilmiş personel,

ana faaliyetlere odaklanma, daha düşük vergi gibi yararlar sağlamaktadır (Ritzer-Lair, 2007: 312-313).

WTO veri tabanında yabancı katma değer brüt ihracata bölünmesi ile elde edilen geri bağ katılımının yer aldığı TIVA verisi, 1995-2011 yılları arasında bu çalışmada kullanılan ülkelerin geri bağ katılımının arttığını göstermektedir. WTO veri tabanı 2011 yılında Avrupa Birliği'ne yeni giren beş ülkenin hepsinin geri bağ katılımının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin katılımından daha yüksek olduğunu göstermektedir. Beş ülkeye ilişkin elde edilen bu istatistikler çalışmada bu ülkelerin kullanılmasının doğruluğunu ortaya koymaktadır.

2.2. DYSY

Bugünkü ekonomik düzende DYSY ülkelerin istikrarlı büyüme kaydetmesinde ve iş faaliyetlerinin küreselleşmesinde ekonominin temel bileşeni olma rolünü üstlenmektedir. 2000-2010 yılları arasında dünya DYSY stoku yıllık olarak %13 ortalama büyüme kaydederek 1980-2011 yılları arasında 38 kat artmıştır (Chiappini, 2016: s.403).

Uluslararası ticaret ve sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi ile Orta ve Doğu Avrupa'da da önemli yapısal değişiklikler ve küreselleşmede artış yaşanmaya başlamıştır. 1990-2015 yılları arasında gelen DYSY, 2.1 trilyon dolar seviyelerinden 26 trilyon dolar seviyelerine çıkmıştır (UNCTAD, 2015). 2000-2012 yılları arasında gelen DYSY miktarı Çekya'da 6 kat, Estonya'da 9 kat, Macaristan'da 5 kat, Polonya'da 7 kat ve Slovakya'da 11 kat artış göstermiştir.

Çok uluslu şirketler doğrudan yabancı yatırımlarını yapacakları ülkelerde birçok kriteri göz önünde bulundurmakta olup ev sahibi ülkeler de bu yatımlardan birtakım avantajlar sağlama beklentisi içindedirler. Yatırım yapma aşamasında sermaye sahipleri ev sahibi ülkelerde maliyetlerin düşük, talebin yüksek olmasına dikkat ederken, ev sahibi ülkeler ise doğrudan yatırımların ülke içi istihdamı, ihracatı ve vergi gelirlerini artırmasını beklemektedir. Ayrıca ev sahibi ülkeler sermaye sahiplerinin üretim, bilgi ve yetkinliğinin transferi yoluyla da avantaj sağlamaktadır. Yatırım yapılan ülke, bu avantajlardan yararlanabilmek ve bunları arttırabilmek için yatırım yapacak sermaye sahiplerine finansal ve mali destekler yanında altyapı sağlama, pazar önceliği verme gibi piyasa destekleri de sunabilmektedir (Çağatay, 2012).

DYSY'nin diğer ülkelerdeki etkilerini daha net görebilmek için hangi amaçla DYSY yapıldığının irdelenmesi gerekmektedir. Dunning (1998), OLI paradigmasına bağlı olarak firmaların DYSY yapmasındaki temel güdülerin kaynak arayışı, piyasa arayışı, etkinlik arayışı ve stratejik aktif arayışı olduğunu ileri sürmektedir. Kaynak arayışı ile yapılan DYSY ülkede olmayan doğal kaynaklar ya da ham madde gibi kaynaklara ulaşmakta ya da var olan kaynağı daha düşük maliyetle elde etmek amacıyla yapılmaktadır. Pazar arayışı amacıyla yapılan DYSY'de firmalar, büyük yabancı piyasalara ulaşma amacını taşımaktadırlar. Ayrıca firmalar üretici ve müşterilere yakın olma, ulaşım ve üretim maliyetlerini azaltma güdüsü taşımaktadırlar (Dunning, 2008). Etkinlik arayışı amacıyla yapılan DYSY kaynak arayışı ile yapılan DYSY'ye benzemektedir. Daha düşük maliyetli emekten avantaj sağlayarak etkinliğin artırılması amaçlanmaktadır. Ayrıca ölçek ekonomisinden kazanç sağlama amacı taşınmaktadır. Etkinlik arayışı güdüsünü taşıyan DYSY ise benzer ekonomik yapı ve gelir seviyesine sahip ülkeler arasında gerçekleşmektedir (Nunennkamp and Spatz, 2002). Dördüncü DYSY güdüsü olan stratejik aktif arayışında ev sahibi ülkede yer alan bilgi ilintili aktiflerden kazanç elde etme amacı güdülmektedir. Bilgi ilintili aktifler uzmanlaşmış emek, üretici ve müşterilerle daha iyi bağ ve teknolojik dağılımdan (*technological spillover*) oluşan ekonominin bir araya gelmesi ile elde edilmektedir (Dunning, 1998: 53).

DYSY yapan ülkeler yatırımın yapıldığı ülkeye nazaran daha gelişmiş üretim teknolojileri, pazarlama, üretim ağları ve finans kapasitelerine sahip olduklarından yatırımın yapıldığı ülke üzerinde önemli etkiye sahip olma potansiyelini taşımaktadırlar. Ev sahibi ülkelerde sermaye

ve teknoloji seviyesinin artması, yeni iş alanları yaratması, endüstrilerin modernleşmesi, ekonomik büyümenin artması, ihracat yapısında pozitif değişiklikler, altyapıda yenilik sağlaması beklenmektedir. Bu durum ev sahibi ülkelerin ihracat bileşenleri ve ödeme bilançolarını da etkileyecektir (Resmini, 2000, UNCTAD, 2002). Daha yüksek AR-GE'ye sahip ülkeler ev sahibi ülkelerin küresel değer zincirinde iyileştirmeye katkıda bulunacak ayrıca geri bağ ve ileri bağ yaratımı ile hem satışa dönük hem de üretime dönük endüstrilerde istihdam yaratacaktır (Orlic, 2016: 30).

DYSY'nin yatırım yapılan ülkelerin üzerindeki etkisinin araştırıldığı birçok çalışma bulunmaktadır. Yapılan çalışmaların bir kısmı DYSY'nin ülkelerin verimliliği üzerindeki etkisine yer vermekte, bir kısmı DYSY'nin ülkelerin küresel değer zincirine katılımındaki yarattığı değişikliği analiz etmekte iken çalışmaların bir kısmında da ülkelerin ileri bağ ve geri bağ karşılaştırması yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda sektör ayırımına çok gidilmemekte ve daha çok DYSY'nin ev sahibi ülkedeki imalat sektörü üzerindeki etkisine bakılmakta olup DYSY'nin hizmet sektörü üzerindeki etkisine bakılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Orlic (2016), çalışmada DYSY'nin hem imalat hem de hizmet sektörü üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Çalışma, 1995 ve 2011 yılını kapsamakta olup Polonya, Estonya, Macaristan, Slovenya ve Slovakya'ya yapılan DYSY'nin firmaların verimliliği üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Çalışmanın hizmetler sektöründeki geri bağ analiz sonuçları Macaristan ve Slovenya'nın yerel firmalardan girdi temin ettiğini, Çekya ve Estonya'nın ise yabancı piyasalardan girdi temin ettiğine işaret etmektedir. Geri bağ katılımının sonuçları ayrıca Slovenya ve Macaristan'ın bu faktörden pozitif olarak etkilendiğine işaret etmektedir. Sonuçlar, ayrıca çok uluslu şirketlerin faaliyetleri Çekya, Estonya ve Macaristan'da yer alan yerel firmaların verimliliklerini negatif etkilediğini göstermektedir. Çalışmanın imalat sanayi sektöründe elde edilen sonuçları diğer çalışmaların sonuçları ile paralel olarak çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinin ev sahibi ülkedeki firmaların verimliliklerini artırarak küresel değer zinciri katılımını arttırdıklarına işaret etmektedir.

DYSY'nin gelişmekte olan ülkelerin ve geçiş ülkelerinin verimliliğine olan etkisinin test edildiği çalışmalarda (Xu ve Sheng (2012); Torlak (2004)); çoğunlukla doğrudan yatırımların bu ülkelerin verimliliğini anlamlı bir şekilde değiştirmede sonucuna ulaşılmaktadır. Yudayeva vd. (2006)'in çalışması, ihracata dayalı firmalar için DYSY'nin verimlilik üzerinde pozitif etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir. Sun (2002), çalışmada çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinin ev sahibi ülkede yer alan firmaları ilk etapta negatif etkilediğini doğrudan yatırımların sayısının artması halinde yerel firmaların değişen piyasalara adapte olduğunu ve büyüme ve piyasada kalma oranının arttığı sonucuna ulaşmaktadır. Altomonte ve Pennings (2009), firma verisi kullanarak yaptığı çalışmada Romanya yerel firmaların doğrudan yatırımlardan elde ettikleri *spillover* etkisinin (*role of learning*) azalarak arttığı sonucuna ulaşmaktadır.

DYSY'nin ülkelerin küresel değer zincirine etkisinin analiz edildiği çalışmalardan olan Nguyen vd. (2017) çalışmada, 1995-2014 yılları arası gelen DYSY'nin Vietnam ve 22 gelişmekte olan ülkelerin geri bağ katılımına olan etkisi araştırılmaktadır. Analiz sonucunda Nguyen vd. (2017), gelen DYSY'nin gelişmekte olan bu ülkelerin TIVA'ları üzerinde negatif etkiye sahip olduğuna ulaşılmaktadır. Negatif etkiye ulaşılmasının altında yatan sebep ise DYSY'nin ev sahibi ülkedeki üretim teknolojilerini artırarak ve böylece firmaların verimliliğini artırarak bu ülkelerin ithal edilen ara malına olan bağımlılığını azaltmış olmasıdır. Banga (2014), çalışmada Japonya, Amerika ve İngiltere gibi ülkelerin küresel değer zincirine geri bağ etkisi ile katıldığı Çin, Hindistan, Malezya, Tayland ve Vietnam gibi ülkelerde geri bağ etkisi ile katıldığına ulaşılmaktadır. Ulaşılan bu sonuç, gelişmiş ülkelerin daha yüksek katma değer yarattığını doğrulamaktadır.

Geri bağ ve ileri bağ katılımı karşılaştırılmasının yapıldığı çalışmalardan olan Kowalski vd. (2015) çalışmasında, Asya, Afrika ve Orta Doğu'nun küresel değer zinciri analiz edilmekte ve sonuç olarak ülkelerin geri bağ ya da ileri bağ etkisinin hangisinin daha baskın olmasına bakmaksızın ülkelerin üretim zincirine dahil olmaktan yarar elde edeceği ileri sürülmektedir. Gorodnichenko vd. (2014) 17 Gelişmekte olan (*emerging*) ülkenin firma verilerini kullandıkları çalışmalarında doğrudan yatırımların geri bağ etkisinin ileri bağ etkisinden daha kuvvetli olduğu sonucuna, Javorcik (2004a) Litvanya ve Giroud vd. (2012), beş gelişmekte olan ülkenin firma verisini kullandıkları çalışmalarında doğrudan yatırımların geri bağ katılımını arttırdığı sonucuna ulaşmaktadırlar.

Çok uluslu şirketlerin doğrudan yatırımları ev sahibi ülkelerde verimliliği artırarak, yabancı piyasalara girişini kolaylaştırarak ve yeni doğrudan yatırım girişlerini teşvik ederek her ne kadar avantaj sağlasa da bu ülkelere olumsuz etkileri de olabilir. Gelen DYSY'nin düşük teknoloji içermesi durumunda ya da başka ülkeden temin edilen ara malların düşük katma değerli olması durumunda ev sahibi ülkelerin büyümesini, uluslararası rekabetçiliğini ve küresel değer zincirini olumsuz etkileyecektir. Ayrıca, çok uluslu şirketlerin daha büyük olması, daha yüksek verimliliğe ve sermayeye ulaşılabilirliğe sahip olmaları ev sahibi ülkedeki yerel firmalarda dışlama etkisi yaratma potansiyeli taşımaktadır (Lipsey, 2002).

3. Ampirik Uygulama

Bu çalışmada 2000-2012 yılları arasında Çekya, Estonya, Macaristan, Polonya ve Slovakya'ya gelen DYSY ile küresel değer zincir arasındaki ilişki 14 sektör için panel veri tekniği ile analiz edilmektedir. Analizde yukarıda verilen model kullanılmaktadır.

$$InKDZ_{ijt} = \alpha_{ij} + \mu_t + B_1 InDYSY_{ij(t-1)} + B_2 InÇGSYH_{ijt} + B_3 InT_AÇIK_{ijt} + B_4 MOBİL_{ijt} + v_{ijt} \quad (1)$$

Modelde yer alan KDZ_{ijt} , Çekya, Estonya, Macaristan, Polonya ve Slovakya'ya ait olan küresel değer zincirini, $DYSY_{ij(t-1)}$ değişkeni bu ülkelere gelen doğrudan yabancı yatırımların bir gecikmeli değerini, $ÇGSYH_{ijt}$ çalışılan saat başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla oranını, $T_AÇIK_{ijt}$ ticari açıklığın GSYH'ye olan oranını ve $MOBİL_{ijt}$, ülkenin bilgi ve haberleşme teknoloji seviyesine proxy niteliğinde olup 100 kişi içerisinde telefona sahip olanların oranını ifade etmektedir. Modelde yer alan α_{ij} ülke etkisi, μ_t zaman etkisi ve v_{ijt} hata terimini tanımlamaktadır. Modelde bütün değişkenlerin reel ve logaritmalı hali kullanılmaktadır.

Çalışmada bağımlı değişken olarak kullanılan küresel değer zinciri, sektör bazında ihracat için yapılan ithalatın ihracata bölünmesi ile oluşturulmuştur. Modelde DYSY'nin bir gecikmeli değeri kullanılmaktadır. DYSY'nin bir gecikmeli değerinin kullanılmasının altında yatan sebep DYSY'nin küresel değer zincirini gecikmeli olarak etkilemesidir. Modelde, çalışılan saat başına elde edilen gayri safi yurtiçi hasıla verimliliğin proxy'si olarak kullanılmıştır. Bu değişken, ülkede gerçekleşen ekonomik büyüme, rekabetçilik ve yaşam standardının göstergesi olarak modele dahil edilmiştir. Ticaret açıklığı değişkeni yapılan ihracat ve ithalatın gayri safi yurtiçi hasılaya olan oranıdır. Ticaret açıklığının daha iyi çalışma koşulları, daha yüksek verimlilik ve ekonomik büyümeyi temin ettiğinden hareketle küresel değer zincirini etkileyen bir unsur olarak modelde yer almaktadır. 100 kişi içerisinde telefona sahip olanların oranını ifade eden $MOBİL_{ijt}$ değişkeni telekomünikasyon ile sosyal, ekonomik ve kurumsal kalkınmanın birbiri ile bağlantısı olduğu düşünülerek modele dahil eklenmiştir.

Tablo 1. Veri

Değişken sembolü	Değişken Adı	Kaynak	Beklenen İşaret
KDZ_{ijt}	Uluslararası ticarete katma değer (geri bağ katılımı)	World Input-Output Database (WIOD)	
$DYSY_{ij(t-1)}$	Yatırım yapılan ülkenin 1 dönem gecikmeli $DYSY$ değeri	OECD	-
$\mathcal{G}SYH_{ijt}$	Yatırım yapılan ülkenin emek verimliliği (çalışılan saat başına elde edilen gayrisafi yurtiçi hasıla)	Worldbank	-
$T_A\mathcal{C}IK_{ijt}$	Yatırım yapılan ülkenin uluslararası ticaret açıklığı	Worldbank (GSYH'ye oranı)	+
$MOBİL_{ijt}$	Yatırım yapılan ülkenin bilgi ve haberleşme teknoloji seviyesi (proxy)	Worldbank	+

Modelde kullanılan KDZ_{ijt} değişkeni olan geri bağ katılımı WIOD veri tabanı kullanılarak oluşturulmuştur. WIOD veri tabanında yer alan sektörel girdi çıktı verileri Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması (ISIC) 4 revizyonuna tabidir. Modelde kullanılan $DYSY$ verileri OECD veri tabanından elde edilmiş olup bu veriler ISIC 3 revizyonuna tabidir. İki ayrı değişkenin farklı ISIC revizyonuna tabi olması iki değişkenin birbirine uyumlu hale getirme ihtiyacı doğurmaktadır. Bu sebeple farklı sınıflandırmaya sahip olan iki ayrı değişken farklı şekillerde toplulaştırılarak 14 sektör elde edilmiş ve analiz bu 14 sektör için yapılmıştır.

14 sektöre ait geri bağ katılımını elde etmek için kullanılan girdi çıktı verileri toplulaştırılarak oluşturulmuştur. Geri bağ katılımı o sektör için yapılan ithalatın ihracata olan oranını ifade etmektedir. 14 sektöre ait geri bağ katılımını elde etmek için kullanılan $DYSY$ verileri, girdi çıktı veri tabanında yer alan sektörlerle uyumlu olacak şekilde toplulaştırılarak oluşturulmuştur.

Gelen $DYSY$ 'nin doğrudan yatırım yapılan ülkeyi pozitif olarak etkilemesi beklenmektedir. Daha önceden de yer verildiği üzere $DYSY$ yapan ülkeler yatırımın yapıldığı ülkeye nazaran daha gelişmiş üretim teknolojileri, pazarlama, üretim ağları ve finans kapasitelerine sahip olduklarından yatırımın yapıldığı ülke üzerinde önemli etkiye sahiptirler. Doğrudan yatırımın yapıldığı ülkelerde sermaye ve teknoloji seviyesinin artması, yeni iş alanlarının yaratılması, endüstrilerin modernleşmesi, ekonomik büyümenin artması, ihracat yapısında pozitif değişiklikler, altyapıda yenilik sağlanması beklenmektedir. Doğrudan yatırım yapılan ülkenin gelen $DYSY$ 'den pozitif olarak etkilenmesi öngörüldüğünden yerel firmaların üretim kapasitesinin artarak verimliliğinin artması ve yabancı ara mal ithalatının azalması beklenmektedir. Her ne kadar $DYSY$ 'nin ev sahibi ülkeyi pozitif olarak etkilemesi ve ara mal ithalata olan bağımlılığını azaltması beklense de iki değişken arasındaki ilişki hususunda tam bir uzlaşmaya varılamamıştır.

$DYSY$ 'nin ev sahibi ülkedeki üretim teknolojisini artırması beklendiğinden yerel firmalardaki üretimin artması ve ithalata bağımlılığının azalması beklenmektedir. Bu sebeple $\mathcal{G}SYH_{ijt}$ değişkenine ait olan B_2 katsayısının işaretinin negatif olması öngörülmektedir. Ev sahibi ülkenin ticaret açıklığının, o ülkenin küresel değer zincirine katılım oranını ve uluslararası ticarete diğer ülkelere olan bağımlılığını artıracak olması sebebiyle ticaret açıklığı değişkeninin işaretinin pozitif olması beklenmektedir. Avrupa Birliğinde yer alan gelişmiş ülkelerin daha az gelişmiş olan beş ülkeye nazaran daha yüksek bilgi ve haberleşme teknoloji

seviyesine ve geri bağ katılım oranına sahip olması sebebiyle $MOBİL_{ijt}$ değişkeninin geri bağ katılımını pozitif etkilemesi beklenmektedir.

3.1. Uygulama

Analizde DYSY ile KDZ arasındaki ilişkiyi klasik model, sabit etki ya da rassal etki modelleri ile analiz etmeden önce iki değişken arasındaki ilişkinin sahte ve yanıltıcı olmaması için modelde kullanılan değişkenlerin durağanlığının sınanması gerekmektedir. Bu sebeple Levin, Lin ve Chu, Fisher ADF ve Philips Perron panel birim kök testi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2’de 14 sektör için kurulan ayrı 14 ayrı modelin bağımlı değişkenlerin birim kök test sonuçları yer almaktadır. Modelde yer alan bağımlı değişkenlerin çoğunun birim kök içermemesi diğer bir ifade ile değişkenlerin durağan olması sebebi ile bağımlı değişkenlerin seviye değerleri kullanılmıştır.

Tablo 2- Bağımlı Değişkenler Birim Kök Test Sonuçları (Kesmesiz ve Trendsiz)

Bağımlı Değişken	Levin, Lin ve Chu	Fisher ADF	Fisher Philips Perron
KDZ (Tarım ve Hayvancılık)	-4.90959***	39.3991***	51.9381***
KDZ (Madencilik)	-1.90069**	20.8536**	27.7730***
KDZ (Gıda Ürünleri)	-5.58224***	41.1755***	55.2242 ***
KDZ (Tarım ve Hayvancılık)	-4.90959***	39.3991***	51.9381***
KDZ (Tekstil)	-0.45598	9.97780	11.5668
KDZ (Ağaç Ürünleri)	-0.73986	7.45007	30.2830***
KDZ (Petrol Ürünleri)	-2.85206***	17.4459*	20.6950**
KDZ (Metal)	0.24404	6.38463	11.9565
KDZ (Motorlu Taşıtlar)	-0.16076	8.03169	12.3310
KDZ (Elektrik, Gaz ve Su)	-1.68433**	17.4113*	32.1731***
KDZ (İnşaat)	-2.37322***	18.0693*	34.4670***
KDZ (Toptan ve Perakende Ticaret)	-3.04948***	20.2375**	29.6606***
KDZ (Taşımacılık Telekom., ve Otelcilik)	-1.36548*	12.8868	17.1882*
KDZ (Finansal Hizmetler)	0.00195	16.3492*	20.8128**
KDZ (Gayrimenkul ve Sosyal Faaliyetler ve Diğer Hizmetler)	2.63068***	22.3806*	25.5787***

H_0 hipotezi değişkenin durağan olmadığını ya da birim kök olduğunu içermektedir.

***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezinin reddedildiğini ifade etmektedir.

Tablo 3’de 14 sektör için kurulan ayrı 14 ayrı modelde yer alan bağımsız değişkenlerin birim kök test sonuçları yer almaktadır. Modelde yer alan değişkenlerin çoğunun birim kök içermemesi sebebi ile bağımlı değişkenlerin seviye değerleri kullanılmıştır.

Tablo 3. Bağımsız Değişkenler Birim Kök Test Sonuçları (Kesmesiz ve Trendsiz)

Bağımsız Değişken	Levin, Lin ve Chu	Fisher ADF	Fisher Philips Perron
DYSY (Tarım ve Hayvancılık)			
DYSY (Madencilik)	-3.61955***	25.1448***	29.3582***
DYSY (Gıda Ürünleri)	-6.21380***	52.2860***	52.4877***
DYSY (Tarım ve Hayvancılık)	-4.83841***	35.6164***	32.3914***
DYSY (Tekstil)	-5.82207***	47.0438***	46.9028***
DYSY (Ağaç Ürünleri)	-4.99842***	38.1230***	41.6879***
DYSY (Petrol Ürünleri)	-4.01028***	41.1848***	42.0350***
DYSY (Metal)	-4.66896***	35.5317***	41.4307***
DYSY (Motorlu Taşıtlar)	-4.71540***	40.5942***	45.0977

DYSY (Elektrik, Gaz ve Su)	-4.15950***	33.8239***	33.5299***
DYSY (İnşaat)	-3.48455***	24.1196***	38.2605***
DYSY (Toptan ve Perakende Ticaret)	-1.97282**	24.8265***	25.2905 ***
DYSY (Taşımacılık Telekom., ve Otelcilik)	-4.27947***	41.7503***	44.3856***
DYSY (Finansal Hizmetler)	-1.02751	10.6610	14.0962
DYSY (Gayrimenkul ve Sosyal Faaliyetler ve Diğer Hizmetler)	-1.51101*	10.5274	16.0180*
$\hat{C}GSYH_{ijt}$	-2.5941***	-3.6975***	2.0492
$T_AÇIK_{ijt}$	-4.1376***	-1.5508*	0.1735
$MOBİL_{ijt}$	-1.0704	-16.4311***	-11.2849***

H_0 hipotezi değişkenin durağan olmadığını ya da birim kök olduğunu içermektedir.

***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezinin reddedildiğini ifade etmektedir.

Panel veri analizinde modele ilişkin varsayımlar ve bu varsayımlar çerçevesinde tahmin yöntemlerinin seçimi oldukça önem arz etmektedir. Bu çerçevede Tablo 4 ve 5'te alternatif bağımlı değişkenlere göre oluşturulan modellere ilişkin diagnostik test sonuçları sunulmaktadır. Bu sınamalar neticesinde uygun tahmin yöntemi seçilmeye gayret gösterilmiştir. Panel veri analizinde birim boyutunun varlığı nedeniyle otokorelasyon ve değişen varyans (heteroskedastisite) sorunu sıklıkla görülmektedir. Bu bağlamda alternatif bağımlı değişkenlere ait panel veri modelleri Woolridge otokorelasyon testi ve Breusch-Pagan değişen varyans testi ile sınanmıştır. Tanımlama testleri neticesinde bu çalışmada kullanılan modellerin bir kısmında otokorelasyon ve değişen varyans sorunu ile karşılaşmıştır. Bu durumun üstesinden gelebilmek için Newey-West yönteminin tutarlı varyans matrisi ile tahminler yapılmıştır. Ayrıca klasik model (havuzlanmış en küçük kareler) ya da sabit etkiler modellerinden hangisinin geçerli olduğunu tespit etmek için bir dizi testler gerçekleştirilmiştir. Chow testi, klasik model ile sabit etkiler modellerinden hangisinin geçerli olduğunu gösterirken LM testi (Breusch-Pagan Langrange Çarpanı) de klasik model ile rassal etkiler modelinden hangisinin geçerli olduğunu test etmektedir. Buna göre, Chow testi sabit madencilik ve metal sanayi sektörü dışındaki sektörlerde sabit etkiler modelinin seçilmesi gerektiğine işaret ederken LM testinin sonuçları ise madencilik, tekstil; elektrik, gaz ve su; taşımacılık, telekomünikasyon ve otelcilik sektörleri dışındaki sektörlerde rassal etkiler modelinin uygunluğuna işaret etmektedir. Son olarak da Hausman testiyle de sabit etkiler modeli ile rassal etkiler modelinin uygunluğu araştırılmış ve 14 sektörden ağaç ürünleri, inşaat sektörlerinde sabit etkiler modelinin; gıda ürünleri, petrol ürünleri, toptan ve perakende ticaret ve motorlu taşıtlar sektörlerinin rassal etkiler modeli uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4. DYSY'nin KDZ Üzerindeki Etkisinin Model Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişkenler						
	KDZ (Tarım ve Hayvancılık)	KDZ (Madencilik)	KDZ (Gıda Ürün.)	KDZ (Petrol Ürün.)	KDZ (Tekstil)	KDZ (Ağaç Ürün.)	KDZ (Metal)
KDZ	-.0253408	-.0505211	-.3126048***	.0623586**	-.0066921	.0758415	-.0202279
$\hat{C}GSYH_{ijt}$	-1.968169**	-1.12713	-5.387513	-.1105841	-.0598632	-2.101149	-2.366384**
$T_AÇIK_{ijt}$	-.8865401***	1.078415***	-.1004391	-.0297114	.5256458 ***	.2675752	.4006894*
$MOBİL_{ijt}$	-.0250162	.7891754	.5930661	-.156432	.4231696**	-.2086435	.3679117*
Sabit	-110.7912*	195.8045	-158.8641	-2.359013	45.38088	-219.1876	-82.02658

Woolridge Otokorelasyon test:F(1,4)	1.809	0.566	3.864	63.105***	1.777	0.061	16.859**
Breusch-Pagan Değişen Varyans Test:chi2(4)	28.61***	-82.78	-75.41	-105.79	-57.39	-44.42	61.34***
Breusch-Pagan LM test: F(4,27)	4.02**	1.08	3.79*	16.87***	0.08	25.66***	61.62***
Chow testchi2(1)	5.58***	2.00	11.12 ***	15.32***	3.10 *	19.17***	40.43
Grup Sayısı	5	5	5	5	5	5	5
Gözlem Sayısı	50	50	50	50	50	50	50

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeyinde değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Parantez içindeki t değerleri (White (1980) tahmincisi kullanılarak)dirençli standart hata kullanılarak oluşturulmuştur. Zaman ve ülke kukllarına yerden tasarruf etmek amacıyla yer verilmemiştir.

Tablo 5. DYSY'nin KDZ Üzerindeki Etkisinin Model Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişkenler						
	KDZ (Motorlu Taşıtlar)	KDZ (Elek., Gaz ve Su)	KDZ (İnşaat)	KDZ (Toptan ve Perakende Ticaret.)	KDZ (Taşıma, Telekom., ve Otelcilik)	KDZ (Finans. Hiz.)	KDZ (Gayrimenkul ve Sosyal Faaliyetler ve Diğer Hizmetler)
KDZ	.0369093**	.323821***	-.0177205	-.0463603	-.1005225***	-.1650616	-.0603116
ÇGSYH _{ijt}	-.3821894	-3.393803	-2.552536	3.202771	-3.244134***	-3.762348	-1.662048
T_AÇIK _{ijt}	.6378856	.5693096	.4567807	-.6028276	-.4890182***	-1.735678***	.0957082
MOBİL _{ijt}	-.2007914	-1.813603	.3954841	.5132658	-.3682364**	.1540489	-.0923385
Sabit	64.72685	-382.7663**	64.72685	358.7645	-285.1155***	-285.079	-17.62027
Woolridge Otokorelasyon test	0.187	0.678	3.508	224.373***	11.572**	5.416*	128.349***
Breusch-Pagan Değişen Varyans Test:	42.91***	539.44***	517.06***	45.23***	-30.05	-205.24	-270.60
Breusch-Pagan LM test: f(4,35)	4.66**	51.36	2.84*	24.86***	1.36	35.24***	0.07
Chow testchi2(1)	11.74 ***	30.91***	4.35 ***	34.08 ***	4.62 **	14.09 ***	2.5 **
Grup Sayısı	5	5	5	5	5	5	5
Gözlem Sayısı	50	50	50	50	50	50	50

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeyinde değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Parantez içindeki t değerleri (White (1980) tahmincisi kullanılarak)dirençli standart hata kullanılarak oluşturulmuştur. Zaman ve ülke kukllarına yerden tasarruf etmek amacıyla yer verilmemiştir.

Tablo 4 ve 5'te yer aldığı üzere model sonuçları gıda ürünleri-tütün ürünleri; petrol ürünleri-kimyasal ürünleri; elektrik, gaz, su, motorlu taşıtlar-diğer ulaşım araçları ve taşımacılık-telekomünikasyon-otelcilik-yemek hizmetleri sektörlerinde yapılan DYSY ile KDZ arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Gıda ürünleri ve taşımacılık sektörlerinde gerçekleşen DYSY, ev sahibi ülkelerde yer alan yerel firmaların verimliliğini artırarak dışa bağımlılığını diğer bir ifade ile ithalat bağımlılığını (geri bağ katılımı) azaltmaktadır. Diğer yandan model sonuçları, petrol ürünleri; motorlu taşıtlar ve elektrik, gaz ve su sektörlerinde gerçekleşen DYSY'nin ev sahibi ülkelerin geri bağ katılımını artırdığını yani dışa bağımlılığını artırdığına işaret etmektedir. Daha önceden de yer verildiği üzere DYSY'nin KDZ üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmalarda iki değişken arasında pozitif ya da negatif ilişki olduğuna dair kesin bir sonuca ulaşılmamıştır. WTO veri tabanında analizde kullanılan beş ülkenin dördünün imalat sektöründe motorlu taşıtların en yüksek birinci (Slovakya, Polonya) ve ikinci (Çekya, Macaristan) en yüksek geri bağ katılımına sahip olduğu yer verilmektedir. WTO veri tabanından elde edilen bu istatistikler motorlu taşıtların yer aldığı imalat sanayi sektörü için elde edilen sonuçların doğruluğunu ortaya koymaktadır. Diğer sektörlerde DYSY ile KDZ arasında bir ilişkiye ulaşılamamıştır. Bağımsız değişkenlerden verimliliğin KDZ üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu sektörler tarım ve hayvancılık, metal sanayi ve taşımacılık-telekomünikasyon-otelcilik hizmet sektörleridir. Tarım ve hayvancılık, taşımacılık ve finans hizmet sektörleri geri bağ katılımı üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı madencilik, tekstil, ticaret açıklığı geri bağ katılımı üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Ülkenin bilgi ve haberleşme teknoloji seviyesine proxy olarak kullanılan *MOBİL_{ijt}* değişkeni tekstil, metal sanayi ve taşımacılık hizmet sektörlerinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

4. Sonuç

Tarife engellerindeki azalma ile ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki yenilikler sermaye, emek ve malların küresel düzeyde dolaşımını artırmasıyla uluslararası ticaretinin yapısı değişmiş ve uluslararası ticaret, yatırım ve üretim, küresel değer zinciri ile yön verilmeye başlanmıştır. Tarife engellerindeki azalma ve ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki yenilikler, ayrıca doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hız kazanmasına katkıda bulunmuştur.

Küresel değer zincirinin ve doğrudan yabancı sermaye yatırımların analiz edildiği birçok çalışma bulunmaktadır. Bu küresel değer zinciri ile ilgili çalışmaların bir kısmında ülkelerin küresel değer zincirine katılımları analiz edilmekte çalışmaların bir kısmında da geri bağ ve ileri bağ katılımları karşılaştırılmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilgili yapılan çalışmalarda bu yatırımların ülkelerin verimliliği üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Küresel değer zinciri ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkinin analiz edildiği çalışmalarda ise DYSY'nin ülkelerin küresel değer zincirine katılımındaki yarattığı değişikliği analiz edilmektedir. Yapılan çalışmalarda doğrudan yabancı yatırımların küresel değer zinciri üzerindeki etkisine dair kesin bir sonuca ulaşılmazken ülkelerin geri bağ katılımlarındaki artışlarda ileri bağ katılımındaki artıştan daha çok fayda elde ettiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Bu çalışmada 2000-2012 yılları arasında Çekya, Estonya, Macaristan, Polonya ve Slovakya'ya gelen doğrudan yabancı yatırımların geri bağ üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Panel veri analiz yönteminin kullanıldığı bu çalışmada analiz 14 ayrı sektör için yapılmıştır. Analiz sonuçları gıda ürünleri-tütün ürünleri; petrol ürünleri-kimyasal ürünleri; elektrik, gaz, su, motorlu taşıtlar-diğer ulaşım araçları ve taşımacılık-telekomünikasyon-otelcilik-yemek hizmetleri sektörlerinde yapılan DYSY ile KDZ arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuçlar ayrıca, gıda ürünleri ve taşımacılık sektörlerinde gerçekleşen DYSY'nin ülkenin geri bağ katılımını azalttığına petrol ürünleri; motorlu taşıtlar

ve elektrik, gaz ve su sektörlerinde gerçekleşen DYSY'nin ev sahibi ülkelerin geri bağ katılımını arttırdığına işaret etmektedir. Model sonuçları, DYSY'nin on dört sektörden altı sektörde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu ülkeler DYSY'den altı sektörde yerel firmaların verimliliğini artırmasıyla ya da geri bağ katılımını artırmasıyla faydalanmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkeler gibi Orta ve Doğu Avrupa'ya yapılacak doğrudan yabancı sermaye yatırımları bu bölgenin kalkınmasında önemli bir rol üstlenecektir.

Kaynakça

- Altomonte, C. and Pennings, E. (2009). Domestic plant productivity and incremental spillovers from foreign direct investment. *Journal of International Business Studies*. 40(7): 1131-1148. <https://doi.org/10.1057/jibs.2008.99>
- Banga, R. (2014). Linking into global value chains is not sufficient: do you export domestic value added contents?. *Journal of Economic Integration*: 267-297. <https://doi.org/10.11130/jei.2014.29.2.267>
- Beltramello, A., De Backer, K. and Moussiégt. L. (2012). The Export Performance of Countries within Global Value Chains (GVCs). *OECD Working Papers No. 02*. <https://doi.org/10.1787/5k9bh3gv6647-en>
- Bloom, N. and van R., J. (2010). Why Do Management Practices Differ across Firms and Countries? *Journal of Economic Perspectives*. 24(1): 203-224. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1533440>
- Bridgman, B., (2010). The Rise of Vertical Specialization Trade. Bureau of Economic Analysis Working Paper.01.
- Çağatay, S. (2012). Akdeniz için Birlik Anlaşması: Türkiye'den Güney Akdeniz'e Giden Doğrudan Yatırım ve İhracat Potansiyelinin Etkin Değerlendirilmesi", TÜBİTAK Proje Raporu, No: 110K303, Ankara.
- Chiappini, R. (2016). Do Overseas investments create or replace trade? New insights from a macro sectoral study on Japan. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 25(3): 403-425. <https://doi.org/10.1080/09638199.2015.1062906>
- Clark, D. P. (2010). Vertical specialization with developed and developing countries. *The Journal of Developing Areas*, 43(2): 327-339. <https://doi.org/10.1353/jda.0.0061>
- De Backer, K. and N. Yamano (2011). International Comparative Evidence on Global Value Chains. available at: <http://ssrn.com/abstract=2179937> <https://doi.org/10.2139/ssrn.2179937>
- Dicken, P. (2003). *Global Shift: Reshaping the Global Economic Map in the 21st Century* (4 d.) London: Sage.
- Dunning, J.H., van Hoesel, R. & Narula, R. (1998). Third World multinationals revisited: new developments and theoretical implications, in: J. Dunning (Ed.) *Globalization, Trade and Foreign Direct Investment* (Oxford, Pergamon).
- Dunning, J. H., & Lundan, S. M. (2008). *Multinational enterprises and the global economy*. Edward Elgar Publishing.
- Feenstra, R. C. (1998). Integration of trade and disintegration of production in the global economy. *The journal of economic perspectives*, 12(4): 31-50. <https://doi.org/10.1257/jep.12.4.31>
- Giroud, A., Jindra, B. and Marek, P. (2012). Heterogeneous FDI in Transition Economies: A Novel Approach to Assess the Developmental Impact of Backward Linkages. *World Development*. 40(11): 2206-2220. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2012.03.018>

- Gorodnichenko, J., S., J. and Terrell, K. (2014). When Does FDI Have Positive Spillovers? Evidence from 17 transition market economies. *Journal of Comparative Economics*. 42(4): 954-969. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2014.08.003>
- Hummels, D., Ishiib, J. and Yi., K. (2001). The Nature and Growth of Vertical Specialization in world Trade. *Journal of International Economics*. 54(1): 75-96. [https://doi.org/10.1016/s0022-1996\(00\)00093-3](https://doi.org/10.1016/s0022-1996(00)00093-3)
- Javorcik, B. (2004a). Does Foreign Direct Investment Increase the Productivity of Domestic Firms? In Search of Spillovers through Backward Linkages. *American Economic Review*. 94(3): 605-627. <https://doi.org/10.1257/0002828041464605>
- Kowalski, P., J. L. G., A. Ragoussis, and C. Ugarte. (2015). *Participation of Developing Countries in Global Value Chains: Implications for Trade and Trade-Related Policies*. Paris: OECD Publishing, 015. <https://doi.org/10.1787/5js331fw0xxn-en>
- Krugman, P., Cooper, R. N. and Srinivasan, T. N. (1995). Growing world trade: causes and consequences. *Brookings papers on economic activity*, 1995(1): 327-377.
- Lipsey, R. E. (2002). Home and Host Country Effects of FDI. *NBER Working Paper No. 9293*.
- Nunnenkamp, P. and J. Spatz. (2002). Determinants of FDI in Developing Countries: Has Globalisation Changed the Rules of the Game? *Transnational Corporations*. 11(2): 1- 34.
- Orlić, E. (2016). *Effects of FDI spillovers on the productivity of domestic firms in selected transition countries* (Doctoral dissertation, Staffordshire University).
- Resmini, L. (2000). The determinants of foreign direct investment in the CEECs: New evidence from sectoral patterns. *Economics of Transition*. 8(3): 665-689. <https://doi.org/10.1111/1468-0351.00060>
- Sun, S. (2002). Is Firm Growth Proportional of Disproportional? A Reconciliation with an Application Using Franchising Data. A Thesis Submitted in partial fulfilment of the Requirements of University of Michigan for the Degree of Doctor of Philosophy. Ann Arbor: University of Michigan.
- Torlak, E. (2004). Foreign direct investment, technology transfer, and productivity growth in transition countries – empirical evidence from panel data. Discussion paper No 26, Center for European, Governance and Economic Development Research, University of Goettingen.
- UNCTAD (2002). *World investment report: Transnational corporations and export competitiveness*. Geneva: United Nations.
- World Input Output Database: http://www.wiod.org/new_site/home.htm
- WTO Raporu: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/miwi_e/countryprofiles_e.htm
- Xu, X. and Sheng, Y. (2012). Productivity Spillovers from Foreign Direct Investment: Firm-level Evidence from China. *World Development*. 40(1): 62-74. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2011.05.006>
- Yudaeva, K., Kozlov, K., Melentjeva, N. and Ponomareva, N. (2003). Does foreign ownership matter? the Russian experience. *Economics of Transition*. 11(3): 383-409. <https://doi.org/10.1111/1468-0351.00157>